

Een schansreglement uit Weert

Als gevolg van de doorlopende strijd tussen de Spaanse en de Staatse troepen in de Zuidelijke Nederlanden gedurende het einde van de 16e, het verloop van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw werden de bewoners van het Land van Loon en de Limburgse Kempen voortdurend geconfronteerd met het oorlogsgeweld. Vooral de bevolking van het platteland, waar geen versterkte kastelen en geen beschermende muren aanwezig waren, hadden vaak veel te verduren van de elkaar afwisselende troepenmachten. Immers als de legerleidingen weer eens niet beschikten over de nodige soldij voor de huurlingen, gingen deze over tot plunderingen en afpersingen in een wijde omgeving. Teneinde toch enige bescherming te hebben, ging de boerenbevolking er toe over om zelf haar eigen veiligheid te organiseren. Zo ontstond in praktisch elk dorp of op elk gehucht 'een schans', een met 'n gracht omgeven aarden versterking, waarachter men zich in geval van nood tijdelijk kon terugtrekken met het gezin, de veestapel en een gedeelte van have en goed.

Op meerdere plaatsen¹ treft men thans nog enige restanten aan van deze vroegere schuilgelegenheden. Zo bevindt zich op het gehucht Boshoven onder Weert nog altijd de v.m. Boshoverschans, een met 'n gracht omgeven strook grond ter grootte van ongeveer $\frac{3}{4}$ HA (de wallen zijn helaas verdwenen) met daarop een kapel en enkele woninkjes, gedeeltelijk nog steeds eigendom van het 'gehucht Boshoven'; ook op het gehucht Laar is nog een dergelijke gracht aanwezig, waarbinnen de in 1949 tot standgekomen parochiekerk met pastorie van dit kerkdorp werden gebouwd.

De bouw van een schans

Zodra de bewoners van een gehucht het eens waren geworden over de oprichting van een schans, werd aan de Heer van een plaats of aan de magistraat een stuk grond te huur gevraagd, ongeveer 1 à 2 HA groot en liefst gelegen in een omgeving met water om altijd verzekerd te zijn van voldoende water voor de grachten. Was een geschikt perceel gevonden, dan werd een aanvang gemaakt met het werk aan de schans. Om 't perceel heen werd een vrij brede en diepe gracht gegraven. Aan de binnenzijde sloeg men palen in de grond, waartussen wissel werden aangebracht en hierachter werd de grond uit de gracht opgeworpen tot een dijk of een wal van $\frac{1}{2}$ à 2 m. hoogte en wel zo, dat het vlechtwerk van wissel er nog iets boven uitstak om als borstwering te kunnen dienen voor de wachters. Soms gebruikte

men ook z.g. schanskorven, d.w.z. tenen manden, gevuld met aarde, die naast elkaar werden opgestapeld. Bij de ingang van de schans kwam een brug over de gracht, die in tijden van gevaar kon worden opgehaald of weggenomen. Binnen de schans kreeg ieder een stuk grond voor eigen gebruik om daarop aangeleund tegen de aarden wal een eenvoudig onderkomen of hut te bouwen. Hierin kom men 's nachts en bij slecht weer schuilen en verder kon men hier wat huisraad opslaan. Soms waren ook onderkomens voor het vee aanwezig en veelal was er ook nog in een gemeenschappelijke bakoven voorzien.

Het gebruik van deze schansen was natuurlijk gereguleerd en iedere schansgemeenschap had haar eigen reglement.² Aan het hoofd stonden twee schansmeesters (op sommige plaatsen ook wel gouverneurs geheten), die het toezicht hadden op het beheer van de schans. De weerbare mannen werden ingedeeld in rotten of groepen van 10 à 15 man, die elkaar moesten aflossen bij de wacht. Aan het hoofd van de wacht stonden de rotmeesters, die tevens als raadsleden fungeerden van de schansmeesters. Wacht houden was de voornaamste bezigheid op de schans. Vandaar ook, dat regelmatig de bewapening gekeurd werd, hoofdzakelijk bestaande uit schietroeren, pieken, riken en seizen. Elke schansgenoot zorgde voor zijn eigen uitrusting.

Als er gevaar dreigde, werd de hoorn geblazen en iedereen zorgde zo snel mogelijk met zijn kostbaarste bezittingen, ook het vee, op de schans te komen. De weerbare mannen grepen de wapenen en namen hun plaatsen in op de wallen. Niemand mocht schieten zonder uitdrukkelijk bevel van de rotmeesters.

Een schans bood geen voldoende verdediging tegen een goed georganiseerd leger maar wel tegen de talrijke benden van plunderende en rovende soldaten.

Zoals reeds aangehaald zijn nog plaatsen bekend, waar deze schansen hebben gelegen, al zijn de wallen en de grachten grotendeels verdwenen. Zo kende men in Weert een schans op Laar, Leuken, Boshoven, Swartbroek, Moesel, Keent, Tungelroy en in Nederweert o.m. Ulikerschans en de Roeventerschans.

Na de Franse revolutie werden meerdere schansen in Weert gebruikt om er schoollokaaltjes op te bouwen. Zo vinden wij b.v. in 1822³ kleine schooltjes vermeld op de schansen van Boshoven, Moesel, Swartbroek, Laar en Leuken. De meeste schansen bleven tot ongeveer het midden van de 19e eeuw voortbestaan onder een eigen bestuur. De inkomsten van de pachten van schansgronden, de opbrengsten van het hout enz. werden aangewend ten bate van het gehucht en ten behoeve van noodlijdende bewoners.

Het schansreglement van Moesel

Van de Weerter schansen is — voor zover bekend — slechts één reglement bewaard gebleven en dan nog slechts in een afschrift van latere datum. In het gemeente-archief bevindt zich een z.g. schansboek van Moesel, een registertje, waarin de inkomsten en uitgaven van het schansbestuur over de jaren 1778-1846 zijn verantwoord. Voorin is het schansreglement opgenomen, dat vermoedelijk van het origineel is overgeschreven. Het reglement wordt voorafgegaan door een verklaring omtrent de noodzaak van de inrichting van een schans tijdens het bewind van de Prinses van Chimay als Landsvrouwe van Weert. Bedoeld is Landsvrouwe Magdalena van Egmond,⁴ gehuwd met Alexander de Ligne, prins van Chimay, geb. 1590 en overleden in 1629. Magdalena van Egmond bestuurdde de Heerlijkheid Weert reeds tijdens het leven van haar man en daaruit mag dus worden geconcludeerd, dat de schans van Moesel dateert uit de eerste helft van de 17e eeuw.

De tekst van dit reglement volgt hieronder doch terwille van de duidelijkheid en de leesbaarheid is deze tekst enigszins vrij vertaald:

'Aangezien de rampzalige tijd en de zware oorlogslast voor de onderdanen van de Stad en de Heerlijkheid Weert een dagelijkse ellende met zich meebrengen en tot steeds verder verval en ondergang leiden tengevolge van inkwartieringen en voortdurende overlast van de wederzijdse krijgstroepen, die de voornoemde onderdanen veelal plotseling en onverwachts overvallen en verrassen, terwijl zij verschillende malen werden gedwongen tot levering van levensmiddelen, vee en allerlei huisraad en hun huizen en bezittingen werden beschadigd en geplunderd en zij zelfs met hun leven werden bedreigd, hebben de inwoners van Moesel en Keent om zich hiertegen enigszins te kunnen beschermen met toestemming van de Landsvrouwe de Prinses van Chimay en na advies van burgemeester en schepenen van de stad Weert een stuk grond van de gemeente gekocht om deze plaats in te richten tot een schans en hebben daartoe het volgende reglement opgesteld:

1.

Vooreerst is bepaald, dat allen, die eenmaal begonnen zijn met de werkzaamheden aan de schans, deze met Gods hulp ook moeten voltooien ten behoeve van henzelf en hun nakomelingen en dat zij zich zullen houden aan het reglement op straffe van boeten.

2.

De gecorens zullen rotten samenstellen en de rotmeesters zullen met meerderheid van stemmen twee schansmeesters aanstellen, waarvan er elk jaar één zal

moeten aftreden. De schansmeesters zullen te allen tijde de rotmeesters mogen wijzigen en zij zullen toezicht houden op alle werkzaamheden.

3.

De schansmeesters zullen alles doen wat in het belang van de schans is en zij zullen van alle inkomsten en uitgaven rekening doen aan de rotmeesters.

4.

Eenieder moet de straat voor zijn huis op de schans in goede staat houden en zodanig ophogen, dat het water kan aflopen.

5.

Als de schansmeesters dit verzoeken zullen allen, die een gespan hebben, moeten varen voor de schans en wel naargelang de grootte van hun plaats op de schans.

6.

Wie op verzoek van de schans- of de rotmeesters werkzaamheden verricht ten behoeve van de schans, krijgt uitbetaald al naargelang hij gewerkt heeft.

7.

Alles wat de schans- of de rotmeesters nodig oordelen, zal geschieden zonder dat iemand te kort zal worden gedaan.

8.

Iemand, die weigerachtig of rebels is, zal zijn rechten op een schansplaats verliezen. De schansmeesters mogen met advies van de rotmeesters hem van de schans verwijderen en de plaats aan een ander verkopen.

9.

Als iemand tijdens zijn vlucht naar of van de schans een ander besteelt al is het maar ter waarde van een ei, verliest hij alle aanspraken op zijn plaats op de schans.

10.

Als iemand meent de schansmeesters te moeten berispen of als de rotmeesters van oordeel zijn, dat de schansmeesters onrecht is aangedaan, zal zo iemand van de schans verwijderd moeten worden.

11.

Als iemand komt te sterven of als iemand gaat verhuizen zullen de anderen en de burens de plaats moeten onderhouden.

12.

Als iemand zijn plaats op de schans aan een vreemde wil verkopen, dan mogen de rotmeesters of iemand uit zijn rot dat tegenhouden. Wil niemand uit de rot de plaats overnemen, dan kunnen de schansmeesters of iemand van de schans de openbare verkoop 8 dagen tegenhouden.

13.

Wanneer kinderen, knechten of dienstmeiden ergens

schuldig aan bevonden worden, zullen zijn ouders of meesters de schade vergoeden en hun ondergeschikten daarover onderhouden.

14.

Bij onenigheid over het gebruik van de schans of het vee zal men de zaak voorleggen aan de schansmeesters, die in ernstige zaken zo nodig de rotmeesters kunnen raadplegen. Aan hun beslissing zullen allen zich moeten onderwerpen.

15.

Wanneer iemand zich verzet tegen de schansmeesters en met hen in proces raakt, zullen allen moeten meewerken en meebetalen om tot een oplossing te geraken.

16.

Wanneer iemand in gebreke blijft t.a.v. zijn schansverplichtingen zal hij een boete van 4 schellingen moeten betalen; in geval een schans- of rotmeester nalatig is geweest, zal hij een boete van 8 schellingen moeten betalen.

17.

Met algemene stemmen is overeengekomen dat iemand die niet heeft geholpen met de aanleg van de schans en niet heeft bijgedragen in de kosten ervan, alléén met vee, have en goed op de schans mag komen als hij per dag en per nacht een bedrag betaalt dat door de schans- en rotmeesters voor hem is vastgesteld.

18.

Een ieder moet zijn plaats zodanig beplanten, dat deze niet verdort; anders zal hij een nader vast te stellen boete moeten betalen.

19.

Een ieder moet zijn deel van de gracht goed zuiver houden en het zand uitschieten en de boorden van de wal onderhouden.

20.

Zodra het nodig is zal eenieder wacht moeten lopen al naargelang de grootte van zijn plaats.

21.

Op straffe van 4 schellingen boete zullen de rotmeesters zich moeten melden bij de schansmeesters als deze hen ontbieden.

22.

Als het nodig is zullen allen zich op straffe van 4 schellingen moeten beschikbaar stellen met hun geweer.

23.

Eenieder, die overdag of 's-nachts aan de beurt is voor de wacht, zal een weerbare man moeten leveren. Bij in gebreke blijven zal hij de schade moeten vergoeden.

24.

De wachtmeester moet er op toezien dat niemand over

de wal klimt of daaraan schade toebrengt door hout af te snijden en dat niemand in de gracht gaat vissen of daarin een kind laat baden. Op straffe van 4 schellingen boete moet hij dergelijke mistoestanden doorgeven aan de schansmeesters.

25.

Eenieder moet er voor zorgen, dat er geen brand ontstaat. De schuldige zal alle schade moeten vergoeden en als er geen verhaal mogelijk is, zal hij lijfstraffen krijgen.

26.

De schans- en rotmeesters zullen nauwlettend toezien op het gebruik van vuur op gevaarlijke plaatsen en dit vuur moeten doven en de schuldige straffen.

27.

De wachtmeesters zullen vooral de toegang in het oog moeten houden en deze gesloten houden.

28.

De schansmeesters hebben het toezicht op de staat van onderhoud van de schans, op de gebouwen, de grachten, de wacht, het waterverbruik enz. Bij verzuim zullen zij boete moeten betalen.

29.

Alle boeten zullen ten bate van de schans aangewend worden. De schansmeesters zullen daarvan rekening doen aan de rotmeesters.

30.

Alle hout op de schans en alle vissen in de gracht komen ten bate van de schans.

31.

Alle noodzakelijke werkzaamheden zoals het slaan van putten of de bouw van ovens zullen voor gezamenlijke rekening geschieden.

32.

Iemand die boete heeft moeten betalen of bestraft is, mag dat nooit de schans- of rotmeesters verwijten op straffe van een nieuwe boete.

33.

De schansmeesters moeten zorgen voor de inning der boeten zonedig na aanmaning.

34.

Die aangewezen wordt als schans- of rotmeester mag niet weigeren op straffe van 4 schellingen boete voor de eerste keer, 8 schellingen voor de tweede keer; een derde keer verliest hij alle rechten op de schans.

35.

Iemand, die een plaats op de schans wil kopen zal 1 schelling per roede moeten betalen aan de schansmeesters.'

Voorafgaande aan dit reglement vermeldt het register, dat de bewoners van Moesel en Keent op 't einde van de 18e eeuw hebben besloten om de schans van Moesel te herstellen met materiaal afkomstig van de schans op Keent, welke niet ver van die van Moesel gelegen was. Ook blijkt dan een school op de Moeselschans te staan, want er werd besloten ook deze school te restaureren.

Na de Franse tijd werden de gronden op de schans verpacht en de opbrengsten werden in het schansboek bijgehouden tot en met het jaar 1846.

J. Henkens

1)

Voor schansen in Belgisch-Limburg zie: A. Hansay: 'Les schansen dans le Limbourg' in: Bull. Sc. Lit. Limb. 37 (1923).

2)

Zie het artikel over schansreglementen van A. Hansay in: Bulletin . . . des Mélophiles de Hasselt' t. 41.

3)

'Een blik op het onderwijs te Weert in de 1e helft van de vorige eeuw' door: J. Henkens in: De Maasgouw jrg 89 - 1970.

4)

A. J. Flament: 'Chroniek van de Heerlijkheid Weert' in: PSHAL 1892.